

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาพุทธปรัชญาเถรวาทในพระอภัยมณี สรุปผลได้ดังนี้

จุดประสงค์ในการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องพุทธปรัชญาเถรวาทในพระอภัยมณี เป็นการศึกษาวรรณคดีไทยในแนวพุทธปรัชญา ที่ยังไม่มีผู้ใดศึกษามากนัก ทั้งนี้เพื่อเข้าถึงคุณค่าของพระอภัยมณี ซึ่งเป็นงานประพันธ์ชั้นเอก

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และเสนอผลงานในรูปพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยใช้หนังสือวรรณคดีไทยเรื่องพระอภัยมณี ฉบับหอสมุดแห่งชาติมาวิเคราะห์หรืออธิบายพุทธปรัชญาเถรวาท ในส่วนที่จัดเป็นอภิปราย ญาณวิทยาและจริยศาสตร์ เฉพาะส่วนที่มองเห็นได้ชัดเจน

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาพุทธปรัชญาเถรวาทในพระอภัยมณี ได้ข้อสรุปดังนี้

1. สุนทรภู่กับพุทธปรัชญาเถรวาท พื้นฐานชีวิตของสุนทรภู่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนามาตั้งแต่เด็ก ทั้งได้ศึกษาอบรมจากวัดซึ่งมีภิกษุเป็นผู้สอน จึงเชื่อได้ว่าโลกทัศน์ของสุนทรภู่อยู่บนพื้นฐานพุทธศาสนา เพราะผลงานในวรรณกรรมของสุนทรภู่ได้แสดงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญาเถรวาทไว้มากมายเรื่อง เช่นในนิราศภูเขาทอง นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศสุพรรณ เป็นต้น และจากการศึกษาบริบททางวัฒนธรรมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เชื่อได้

ว่าอิทธิพลของทางการศึกษาและวัฒนธรรมในสมัยนั้นมีส่วนในการสร้างโลกทัศน์ที่เป็นพุทธปรัชญาเถรวาทแสดงทัศนคติต่อมนุษย์และโลก

2. ในพระอภัยมณีสุนทรภู่ได้ใช้โลกทัศน์พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างตัวละครทั้งในแง่ที่บกพร่องและน่าชื่นชมและสื่อความหมายสำคัญในแก่นเรื่อง ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

2.1 อภิปรัชญา (Metaphysics) พุทธปรัชญาเถรวาทจำแนกความจริงเป็น 2 อย่าง คือ สมมติสัจจะ (Conventional Truth) ความจริงโดยสมมติ และปรมาตสัจจะ (Ultimate Truth) ความจริงแท้สูงสุดตามสภาวะที่เป็นเองโดยไม่อาศัยสมมติบัญญัติของชาวโลก

สุนทรภู่แสดงความจริงในพระอภัยมณีทั้ง 2 ระดับควบคู่กัน โดยผู้อ่านจะต้องพิจารณาแยกแยะเอง เช่น สถานะกษัตริย์ เป็นความจริงโดยสมมติ แต่ในระดับอภิปรัชญาเป็นอนิจจตา ดังเห็นได้จากตอนท้าวสุทนต์ให้โอรสทั้งสอง คือ พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ไปเรียนวิชาเพื่อการเตรียมตัวเป็นกษัตริย์ แต่พระอภัยมณีไปเรียนวิชาเป่าปี่ ศรีสุวรรณเรียนวิชาการกระบี่ กระบองผิวดความคาดหวังของท้าวสุทนต์ พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ ถูกบริภาษต่อหน้าธารกำนัลหนีออกจากเมือง ไม่ได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองรัตนา ความสูญเสียสถานะกษัตริย์เช่นนี้จัดเป็นลักษณะของความไม่เที่ยง หรืออนิจจตา อันเป็นธรรมดาที่มนุษย์ต้องประสบในชีวิต

การติดยึดกับสิ่งสมมติก่อทุกข์ แต่ตัวละครสำคัญในเรื่องนี้ เช่น นางผีเสื้อสมุทร พระอภัยมณี อุศเรน นางละเวง ตรงกับพุทธธรรมอธิบายเรื่องความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน ผื่นและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะเป็นปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ความสมอยากที่แท้จริง หรือความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยตัณหาและก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปอยาก เข้าไปยึดด้วยตัณหาอุปาทาน ความรู้สึกขาดที่พึ่งของพระอภัยมณีตอนหนีออกจากเมือง ความพลัดพรากตอนนางผีเสื้อสมุทรลักพาตัวพระอภัยมณีไปไว้ในถ้ำ พระอภัยมณีพลัดพรากจากศรีสุวรรณทุกข์เกิดจากความไม่สมหวังในรักของพระอภัยมณี รวมถึงปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ของพระอภัยมณีและตัวละครอื่น จัดเป็นทุกข์ตาทั้งสิ้น สุนทรภู่ชี้ความเป็นทุกข์และปัญหาของตัวละครได้ชัดเจนทำให้เกิดความเข้าใจชีวิต

สุนทรภู่ยังได้นำความคิดเรื่องความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเองมาแสดงความเป็นมาของนางผีเสื้อสมุทรที่เมื่อก่อนเป็นก้อนหินอยู่กลางมหาสมุทร ภายหลัง

ก่อนหินได้รับไอน้ำไอน้ำมันดินงอกออกกลายเป็นนางผีเสื้อสมุทร ซึ่งชี้ให้เห็นว่านางผีเสื้อสมุทรไม่มีตัวตนที่แท้จริง แต่กลับมีบทบาทอย่างสูงต่อผู้อื่น ชี้ให้เห็นอำนาจของความเป็นมายาในโลก

พฤติกรรมของนางผีเสื้อสมุทรได้ยื่นเสียงปีพระอภัยมณีและมีวิชา คือ ไม่รู้จักสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เกิดอารมณ์ที่ปรุงแต่งจิตใจที่เรียกว่าเจตนาอันทำให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณ คือ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่สืบต่อ นางได้เห็นพระอภัยมณี ซึ่งเน้นความมีอยู่ของรูปธรรมนามธรรม ในความรับรู้ของนางตามหลักปัจจุสมุปบาทที่เรียกว่านามรูป ซึ่งอาศัยอายตนะเป็นสื่อแห่งการรับรู้ เมื่อหูของนางได้ยินเสียงปีตามองเห็นรูปพระอภัยมณี คือเกิดผัสสะทำให้นางเกิดเวทนา คือ ความรู้สึกทางใจที่เรียกว่าตัณหา คือ ชอบออกชอบใจ และเกิดอุปาทานความยึดมั่นในรูปและเสียงของพระอภัยมณี อันนำไปสู่ภพ หรือภาวะที่นางแสดงออกพฤติกรรมที่เกิดขึ้นก็คือชาติ หรือภาวะชีวิตที่ดำเนินอยู่ในขณะนั้น นางลักพาตัวพระอภัยมณีไปเมื่อไปถึงถ้ำทองเห็นพระอภัยมณีสลบไป กระบวนพฤติกรรมของนางก็เปลี่ยนไปเป็นพฤติกรรมใหม่เปรียบได้กับขรามณะ เป็นการสิ้นสุดวงจรหนึ่งของปัจจุสมุปบาทอย่างชัดเจน กระบวนพฤติกรรมเช่นนี้ทำให้เห็นว่านางผีเสื้อสมุทรมีความเป็นมนุษย์ปุถุชนไม่ต่างจากตัวละครอื่น

เมื่อพิจารณาเรื่องพระอภัยมณี เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นไม่ว่าเป็นพฤติกรรมหรือเหตุการณ์ใด ล้วนแต่เกิดจากการกระทำหรือเกิดจากกรรมทั้งสิ้น

พระอภัยมณีเป่าปี่ครั้งแรกก็เปรียบเสมือนการกระทำ “กรรม” ครั้งแรกในเมื่อปีพระอภัยมณีเป็นเครื่องมือเร่งเร้าตัณหาอุปาทานให้เกิดขึ้น การเป่าปี่ครั้งแรกก็เร่งเร้าตัณหาอุปาทานของนางผีเสื้อสมุทร เป็นเหตุให้พระอภัยมณีถูกลักพาตัวไปและวิถีชีวิตก็ถูกกรรมบันดาลให้เป็นไป และด้วยความไม่รู้จักสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง(อวิชา) ของพระอภัยมณี จึงได้สร้างกรรมอีกหลายวาระ ชีวิตพระอภัยมณีจึงวุ่นวายไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งนี้เพราะกรรมเป็นกฎธรรมชาติ เป็นกำหนดอันแน่นอน ทำนองหรือแนวทางที่แน่นอน ที่เรียกว่า กฎแห่งกรรมนั่นเอง

ในเรื่องพระอภัยมณีไม่มีตัวละครหรือเหตุการณ์ใดที่เข้าถึงนิพพานได้ตรงกับ ความหมายอันแท้จริง ในตอนท้ายของเรื่อง พระอภัยมณีออกบวชเป็นโยคี มีคำเทศนาที่กล่าวถึงนิพพานแต่มิได้หมายความว่าพระอภัยมณีถึงนิพพาน เป็นแต่เพียงคำสอนถึงเรื่องนิพพานเท่านั้นพระโยคีเทศนาห้ามทัพก็เป็นการชี้ให้เห็นอนิจจัง และสาเหตุของความวุ่นวายคือ ตัณหา และให้ทุกคนหวังไปสู่นิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต เนื้อหาตอนนี้แสดงว่าอุดมคติของชีวิตคือการเข้าถึงปรมาตถธรรมซึ่งเป็นปรมาตถสังขะ

2.2 ญาณวิทยา (Epistemology) หรือทฤษฎีความรู้ (Theory of Knowledge) ความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ วัชรวิธีในการแก้ปัญหาชีวิต ทำลายทุกข์ด้วยการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้สามารถจัดอริชชา สร้างปัญญาเพื่อบรรลุอิสรภาพ คือ ภาวะอิสระไร้ทุกข์

ระบบวิธีในการแก้ปัญหาชีวิต ทำลายทุกข์ที่แทรกอยู่ในเรื่องพระอภัยมณีปรากฏผ่านพฤติกรรมของตัวละคร คือ

2.2.1 การรู้วิสัย รู้และเข้าใจธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ได้แก่

2.2.1.1 รู้วิสัยโลก รู้และเข้าใจธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายในโลก โดยเฉพาะมนุษย์ ซึ่งต้องมี โศก สุข ทุกข์ อหิริ (ภารกิจ)

2.2.1.2 รู้วิสัยมนุษย์ รู้และเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งมี ทุกข์ โศก โรค ภัย วณเวียนอยู่

2.2.1.3 รู้จักวิสัยกษัตริย์ รู้และเข้าใจธรรมชาติของผู้ดำรงอยู่ในสถานะกษัตริย์ที่สามารถให้คุณให้โทษได้มาก

2.2.1.4 รู้วิสัยของร่างกาย คือ รู้และเข้าใจธรรมชาติของหูที่เป็นอวัยวะรับรู้เสียง ถ้าหูไม่รับฟังเสียงปีพระอภัยมณี เสียงปีก็จะไม่มีอำนาจใด ๆ เช่นเดียวกับฤทธิ์อำนาจต่าง ๆ ย่อมพ่ายแพ้ปัญญา (ความรู้ความเข้าใจธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง)

2.2.2 รู้ธรรมชาติของจิตใจ นางวาลีสามารถฆ่าอุศเรนโดยใช้คำพูดและกิริยาท่าทาง เพราะนางรู้และเข้าใจธรรมชาติจิตใจอุศเรน

2.2.3 การขจัดจากอริชชาด้วยปัญญา อริชชา คือ ความมืดบอดทางปัญญา การใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณาด้วยหลักการของเหตุและผล ให้รู้เท่าทันธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง จึงจะรอดพ้นจากอริชชาได้ สุดสาครออกเดินทางตามหาพระอภัยมณีไปพบเมืองล่มเปรียบเสมือนความล่มจมในความเป็นมนุษย์ของพลเมืองในเมืองนั้นพบแต่ยักษ์ (สัญลักษณ์ของผู้มีใจบาปหยาบช้า มีความโลภ โกรธ หลง เป็นสันดาน เป็นผู้ไม่มีธรรมะ ไม่รู้จักความถูกผิด ชั่วดี) พวกผีดิบ (สัญลักษณ์ของผู้ที่มีตัวตน ความทะยานรำนรน มีความหลงลวงเป็นสันดาน) สุดสาครรบกับยักษ์ผีพวกผีดิบ แต่ไม่สามารถเอาชนะได้เพราะ “ปัญญา” ไม่สูงมากพอ จนโยคี ปัญญา) ต้องมาช่วยปราบ

เพราะความอ่อนต่อโลกหรือมีปัญญาน้อยสุดสาครจึงถูกขี้เปลือย (อริชชา) ทำร้ายเอาได้อีก ถูกผลักตกลงไปในเหว(อบาย) จนโยคี(ปัญญา) ต้องมาช่วยให้รอดพ้นจากอันตรายไปได้ และเมื่อเกิดปัญหาครั้งสำคัญคือการรบระหว่างทัพเมืองผลึกกับเมืองลังกาในตอนท้าย โยคี

(ปัญญา) ได้ช่วยแก้ปัญหาด้วยการชี้มูลของปัญหาจึงยุติการทำลายล้างได้ ความสงบสุขจึงกลับคืนมาดังเดิม

2.3 จริยศาสตร์ (Ethics) คือวิชาที่ว่าด้วยความประพฤติหรือพฤติกรรมของมนุษย์ พุทธจริยศาสตร์ในพระอภัยมณี สรุปได้ว่า

2.3.1 อุดมคติของชีวิต หรือสิ่งดีสูงสุดที่มนุษย์แสวงหา สุนทรภู่ได้แสดงไว้ในพระอภัยมณี ผ่านพฤติกรรมของตัวละคร ดังนี้

2.3.1.1 การแสวงหาความรู้ที่เหมาะสมหรือตรงกับความต้องการของแต่ละชีวิต เจ้าของชีวิตเป็นผู้เลือกและตัดสินใจด้วยตนเอง ความรู้เพื่อตนเองมิใช่เพื่อผู้อื่น ดังเช่นพระอภัยมณีพอใจที่จะเลือกเรียนวิชาเป่าปี่ ศรีสุวรรณชอบวิชากระบี่กระบอง เป็นต้น ความรู้ที่เหมาะสมนี้ต้องใช้ด้วยสติปัญญาที่สอดคล้องกับอุดมคติของชีวิตและพันธกรณีต่อผู้อื่น

2.3.1.2 ความมีเสรีภาพในชีวิตเป็นความต้องการหรือเป็นอุดมคติของชีวิต พระอภัยมณี ศรีสุวรรณหนีออกจากเมืองเพราะต้องการความมีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระไม่ถูกบีบบังคับทางจิตใจ

2.3.1.3 ชีวิตที่สงบสุขโดยแท้จริงเป็นยอดแห่งความต้องการของชีวิต การดำเนินชีวิตไปสู่ความสงบสุขนั้นหากไม่สามารถค้นพบด้วยตนเองต้องอาศัยผู้มีปัญญาเป็นผู้ชี้ทางให้ พระอภัยมณีได้พบชีวิตที่สงบสุขเมื่อโยคีเกาะแก้วพิสดารเทศนาสั่งสอน ชีวิตที่สงบสุขหรือชีวิตที่เข้าถึงปรมาตมส์จะ ขจัดอวิชชาซึ่งเป็นมูลแห่งกิเลสจึงดับทุกข์ได้ หรือที่เรียกว่าเข้าสู่นิพพาน

ความสงบสุขของชีวิตหรือนิพพานนั้น เกิดจากการประพฤติปฏิบัติหรือ “กรรม” ที่เจ้าของชีวิตเป็นผู้เลือกปฏิบัติด้วยตนเอง เมื่อเห็นโทษภัยของความจริงโดยสมมติ

2.3.2 ในการแสวงหาความดีสูงสุดนั้น เกณฑ์มาตรฐานตัดสินว่าการกระทำอย่างไรที่ถือว่าสอดคล้องกับสิ่งดีที่สูงสุดนั้น สุนทรภู่ได้ชี้ให้เห็นว่าความดีสูงสุดคือชีวิตที่สงบสุข การกระทำที่สอดคล้องกับความสงบสุขต้องยึดธรรมเป็นใหญ่ ดังที่พระอภัยมณีวางตนเป็นกลางไม่เข้าข้างสินสมุทรในเหตุการณ์ที่สินสมุทร รบกับอุศเรน และยังสอนให้สินสมุทรรักษาศีล สัตย์ กตเวที

2.3.3 ในการดำรงชีวิตร่วมกันในสังคมนั้น หน้าที่และพันธกรณีที่จะปฏิบัติต่อกันเป็นสิ่งสำคัญ พันธกรณีที่มนุษย์ปฏิบัติต่อกันโดยยึดธรรมเป็นใหญ่แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของมนุษย์แม้มีปัญหา สุนทรภู่แสดงให้เห็นในพระอภัยมณี ได้แก่

2.3.3.1 การรักษาสัตย์และชื่อตรงต่อมิตร ชี้ให้เห็นในตอนที่ 19 อุศเรนจะรบกับสินสมุทร พระอภัยมณีวางตนเป็นกลางทั้ง ๆ ที่หวังรักษางสุพรรณมาลีและหวังโยอิอรส

2.3.3.2 มีความเมตตาไม่มุ่งร้าย พระอภัยมณีมีวิชาเป่าปี่ที่สามารถประหารชีวิตศัตรูได้แต่ไม่ทำ เพียงเป่าปี่ห้ามทัพให้ทุกคนคิดถึงชีวิตลูกเมียที่อยู่ข้างหลังเลิกการรบกัน

2.3.3.3 ความกรุณา สุนทรภู่ถ่ายทอดพันธกรณีของมนุษย์เกี่ยวกับความรักและสงสารไว้ชัดเจนในอารมณ์ความรู้สึกและการแสดงออกของพระอภัยมณีต่อตัวละครอื่นเช่น ต่อนางผีเสื้อสมุทร นางละเวงและนางเงือก

3. เนื้อหาทางพุทธปรัชญาดังที่วิเคราะห์นี้ทำให้ พระอภัยมณี เป็นวรรณคดีเอกที่มีคุณค่าใน 2 ส่วน ดังนี้

3.1 ความยิ่งใหญ่ของตัวละคร สุนทรภู่ได้เลือกเฟ้นตัวละครทั้งตัวเอกของเรื่อง คือ พระอภัยมณีและตัวละครสำคัญ เช่น นางผีเสื้อสมุทรเพื่อแสดงโลกแห่งมายาที่มีความสมจริง โดยเฉพาะพระอภัยมณีมีประสบการณ์ชีวิตที่เข้มข้นและน่าประทับใจในความรัก การรบและการแก้ปัญหาชีวิตที่แอบแฝงไว้ด้วยพุทธธรรม เพราะแม้พระอภัยมณีจะมีปัญหาในชีวิตอันเนื่องด้วยความหลงใหลในสมมติสัจจะ ก็ยังรักษาคุณธรรมและรักษาพันธกรณีต่อผู้อื่นไว้อย่างมั่นคง

3.2 คติชีวิตสำหรับผู้อ่าน ผู้อ่านจะเห็นความหมายที่ลึกซึ้งของชีวิต เข้าถึงเหตุของปัญหาชีวิตและทางแก้ปัญหา ซึ่งมีความหมายเป็นสากล

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาพุทธปรัชญาเถรวาทในพระอภัยมณี ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการค้นคว้าและวิจัย ดังนี้

1. ควรศึกษาว่าสุนทรภู่ได้รับแนวคิดจากปรัชญาอื่นนอกเหนือจากพุทธปรัชญาหรือไม่
2. ควรศึกษาว่าวรรณคดีไทยเรื่องอื่น แสดงอิทธิพลของพุทธปรัชญาเถรวาทอย่างไร หรือไม่